

ČETVRTA DIVIZIJA U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA

OSLOBOĐENJE KARLOVCA

Nakon oslobođenja Sarajeva, 4. divizija, osim 11. brigade, ostala je u Sarajevu kao posadna jedinica do 15. aprila 1945. Potom, po naređenju Štaba 5. korpusa, izvršila je pokret prema Banjaluci. Zadatak je bio osloboditi grad Banjaluku, Klačnice i donji tok Vrbasa sa Bosanskom Gradiškom.⁷⁵⁹

Jedinice su se vozom prevezle do Visokog, a zatim pješice na prostoriju Busovača — Kiseljak. Istog dana, 15. aprila, izvršila je pokret i 11. brigada, koja je, pošto je 12. aprila oslobodila Zenicu, ostala kao posadna jedinica u gradu. Tek 15. aprila stigla je na prostoriju Travnik — Turbe.

Zatim je 4. divizija, koja je tad brojala 10.000 ljudi, formirala dugu kolonu od 100 kilometara i, krećući se usiljenim maršem stigla 20. aprila preko Jajca i Mrkonjić-Grada u rejon Banjaluke.

Štab 4. krajiške divizije u toku 21. aprila izvršio je pripreme za napad na Banjaluku, ali je neprijatelj u toku noći pobjegao u Bosansku Gradišku, tako da je Banjaluka oslobođena bez borbe 22. aprila 1945.⁷⁶⁰

Vrhovni komandant Jugoslovenske armije maršal Tito je, 21. aprila, obavjestio Štab 2. jugoslovenske armije.⁷⁶¹

»U sastav vaše armije ulazi II i V korpus. Sa svim snagama nastavite energičnu ofanzivu ka dolinama Une i Kupe...«

Slijedećeg dana, 22. aprila, vrhovni komandant Jugoslovenske armije naređuje Štabu 2. jugoslovenske armije.⁷⁶²

»Zadatak je vaše armije energično nadiranje opštim pravcem Karlovac — Novo Mesto i dalje prema sjeverozapadu, potpuno čisteći neprijateljska uporišta na desnoj obali rijeke Save. U ovom cilju dajemo vam slijedeće direktive:

Prvo: Po brzom likvidaciji Banjaluke (Vrhovni komandant JA rano ujutru 22. aprila nije znao da je Banjaluka oslobođena) Bosanskog Novog i Bosanske Krupe hitno upućujte 3., 4. i 10. diviziju na sektor Ogulina,

⁷⁵⁹ AVII, k. 771-A, reg. br. 38/1.

⁷⁶⁰ AVII, k. 772, reg. br. 8/3.

⁷⁶¹ AVII, k. 43, reg. br. 16/3-1.

⁷⁶² AVII, k. 43, reg. br. 16/4-1.

odakle će u zajednici sa 4. hrvatskim korpusom likvidirati neprijateljsku grupaciju u reonu Karlovca. . .

Četvrto: Likvidacija neprijateljske grupacije kod Karlovca i vaše dalje nadiranje prema sjeverozapadu nameće se kao vrlo hitno zbog obezbeđenja akcija IV Armije, koja već prodire sa linije Delnice—Sušak prema Trstu. . .«

Štab 2. jugoslovenske armije naređuje Štabu 4. divizije, navodeći naređenje Vrhovnog komandanta JA, da se 4. divizija najbrže što je moguće u toku 22. aprila pripremi i 23. aprila otpočne pokret najkraćim pravcem na prostoriju južno od Karlovca, gdje je, prema podacima, neprijatelj organizovao jaku odbranu.

Situacija krajem aprila 1945. na području Karlovca bila je sljedeća:⁷⁶³

— Četvrti korpus Jugoslovenske armije držao je položaje prema neprijatelju na liniji: rijeka Kupa, kod sela Rječice, zapadna ivica sela Skakavac — zapadne padine Debele kose — sela Tušilović — rijeka Korana — desnom obalom rijeke Korane do zaseoka Varoš (istovremeno od Donje Perjasice), gdje prelazi na lijevu obalu Korane — sjeverne padine Đekića brda (kota 222) — kota 280 — Sveti Ilija — Sudari — kota 220 — Kolečajsko brdo — Mrežica — kota — 223 zaselak Mirić — rijeka Dobra i, dalje, na put Bosiljevo — Lokve.

Osma divizija 4. korpusa Jugoslovenske armije, napustila je 26. aprila položaje kod Karlovca i, po naređenju Štaba 4. korpusa, obezbjeđivala desni bok 4. jugoslovenske armije koja je prodirala prema Trstu.

I 7. divizija 4. korpusa krenula je 30. aprila prema zapadu.

Četvrta divizija 2. jugoslovenske armije, izvršila je 23. aprila, pokret iz rejon Banjaluke preko Prijedora, Bosanske Krupe, Cazina i Slunja na prostoriju Južno od Karlovca, gdje je stigla 29. aprila i, toga dana, utvrdila da se na liniji selo Poloj — selo Miloševac — selo Pavić, nalaze prednji dijelovi netprijatelja, a njegov glavni položaj negdje pozadi.

Nije bilo podataka o rasporedu i snazi neprijatelja. Znalo se samo toliko da se ispred snaga 4. divizije nalaze snage njemačke 104. lovačke divizije, ojačane ustaškim snagama i, neutvrđeno, snagama drugih njemačkih jedinica.

Njemačka 104. lovačka divizija bila je u znatnoj prednosti, jer je još početkom aprila, nakon povlačenja iz rejon Bihaća, preko Slunja, stigla na položaje južno od Karlovca i do 25. aprila upozнала teren, vodeći borbu sa 7. i 8. divizijom 4. korpusa JA.

Kada je 8. kordunaška divizija napustila položaje kod Karlovca, komandant njemačke 104. lovačke divizije poboljšava prednju liniju odbrane koju i utvrđuje, i to: Kestenjak — kota 322 — zapadno od sela Bogdanovići — kota 211 — kota 245 — selo Svojići — kota 277 — Gačeško Selo.

Kada je 28. aprila obavješten da od pravca Slunja nastupa 4. divizija, komandant njemačke 104. lovačke divizije, još uvijek pod snažnim utiskom da je u borbi kod Travnika, januara 1945. izgubio

⁷⁶³ AVII, k. 119/4, reg. br. 2/2.

više ljudstva nego u cijeloj 1944, naređuje pionirskom bataljonu divizije, da najhitnije, pored već 4 izrađene linije rovova po dubini, izradi još 3 linije sve do ušća Mrežnice u Koranu ispred Karlovca.

Oslanjajući se na rijeke Koranu i Mrežnicu, kao na prirodne prepreke i bočna obezbjeđenja, komandant njemačke 104. lovačke divizije rasporedio je snage između ovih rijeka, i to.⁷⁶⁴

— 724. lovački puk selo Donja Perjasica—kota 245—kota 277—Gaćeško Selo, prednja linija i Srednja Perjasica druga linija odbrane. ^

— 654. artiljerijski divizion zapadno od sela Vukobrate, podržava 724. lovački puk.

— 1. artiljerijski divizion 373. divizije sa položaja južno od Generalskog Stola, podržava 724. lovački puk i 734. lovački puk u drugom pojasu odbrane.

— 734. lovački puk, sa 1. bataljonom, desna obala Mrežnice na Keiću u trećoj liniji odbrane, a 2. bataljon 734. lovačkog puka, sasvim lijevo na desnoj obali Korane u velikom zavoju koji čini rijeka Korana na kotama 326. i 255, brani mostobran odsudno i po svaku cijenu. Pozadi položaja 734. lovačkog puka na 4. liniji odbrane raspoređen je dopunski bataljon 104. lovačke divizije.

— 16. tenkova četa u rejonu sela Sića sa zadatkom da podrži odbranu mostobrana na desnoj obali Korane i odbranu na pravcu Kestelnjak.

— četa tenkova 104. lovačke divizije u rejonu sela Srednja Perjasica za odbranu pravca prema Generalskom Stolu.

— Brzi motorizovani policijski bataljon djeluje prema selima Žabljak i Brezetinci, u slučaju prodora 4. divizije na tim pravcima.

— 20. lovački puk u rejonu Vinice ispred Karlovca na drugom pojasu odbrane.

Komandant njemačke 104. lovačke divizije je s obzirom na situaciju povlačenja njemačkih snaga dolinom Save prema Austriji, procjenio da je glavni cilj snaga 4. divizije izbiti sjeverozapadno od Zagreba u rejon Samobora i presjeći odstupnicu njemačkim snagama. Zato je glavne snage rasporedio za odbranu doline Mrežnice u pravcu 'Generalskog Stola, gdje je uspostavio i svoje komandno mjesto.

Prva dva pojasa ili 4 linije odbrane, zahvatala su po dubini oko 12 kilometara, a po širini 8—10 kilometara. Kasnije su izgrađene još 3 linije koje su iznosile po dubini 8 kilometara, što je u cjelini bilo oko 20 kilometara odbrane po dubini sa nizom prihvatnih položaja.

Njemačka 104. lovačka divizija brojala je oko 12.000 ljudi, uključujući i pojačanja podržana sa 24 artiljerijska oruđa i 30 tenkova.

Četvrta divizija imala je na dan 30. aprila oko 10.400 ljudi,⁷⁶⁵ sa 12 artiljerijskih oruđa, 6 tlakova, a pojačana je bila i jednim artiljerijskim motorizovanim divizionom 2. jugoslovenske armije.

Prvi put snage 4. divizije bile su skoro izjednačene sa neprijateljevima u ljudstvu i artiljeriji, ali neprijatelj je imao prednost u 30 tenkova.

Razlika je bila i u tome što je njemačka 104. lovačka divizija u operaciji *Lavina*, januara 1945, napala na 4. diviziju sa četvo-

⁷⁶⁴ AVII, k. 772, reg. br. 33/6.

⁷⁶⁵ AVII, k. 272, reg. br. 4/8.

struko jačim snagama, a sada 4. divizija nešto slabija, napada, a njemačka 104. lovačka divizija se brani. Situacija se izmjenila u korist 4. divizije.

Njemačka 104. lovačka divizija bila je u boljem položaju što je imala vremena da bira i utvrđuje položaje, a 4. divizija nije mogla da bira pravac napada, jer je bila ograničena desno od rijeke Korane nastupanjem 10. divizije, a lijevo 3. divizije. Njoj je postavljen zadatak da napada s fronta.

Štab 4. divizije odlučio je da u napad krene 30. aprila, ujutru, 1. da prodorom na lijevom i desnom krilu opkoli neprijateljeve snage u centralnom dijelu odbrane i primora ih na predaju ili uništi.

Napad je počeo u 8 sati 30. aprila 1945.

Na desnom krilu na neprijateljeve položaje zapadno od sela Bogdanovića, pa na jugozapad preko kote 211 do kote 245 sjeverno od sela Sveti Ilija, napala je 8. brigada ojačana jednom baterijom Artiljerijskog divizion 4. divizije.

Na lijevom krilu napala je 11. brigada ojačana jednom baterijom Artiljerijskog divizion 4. divizije, lijevo od rijeke Mrežnice, pa udesno kota 277 — kota 213 Srednja Perjasica — selo Svojići.

Sesta brigada određena je u divizijsku rezervu i raspoređena u selu Polju.

Ogorčene i žestoke borbe vođene su cijelog dana (30. aprila) i do podne snage 4. divizije prodrle su u neprijateljeve položaje, ovlađavajući kotom 284, selom Gornja Perjasica, selom Marlovac i kotom 230 selo Sveti Ilija.

Snage njemačkog 724. lovačkog puka podržane vatrom 1. artiljerijskog divizion 373. divizije sa vatrenih položaja Generalski Stol u 16 sati vrše protivnapad i povraćaju izgubljene položaje, osim sela Gornja Perjasica i kote 200. Borba je produžena i noću 30. aprila na 1. maj 1945.

Ujutru, 1. maja, Štab 4. divizije organizuje novi napad u 9,45 sati, uvodeći i divizijsku rezervu.

Šesta brigada napada pravcem kota 230 — kota 245 — kota 242 — trg. 251 — kota 236 — Stražbenice — Venac.

Osma brigada, na desnom krilu, napada pravcem kota 200 — kota 211 — kota 215 — selo Mavrović — kota 180 — selo Sića — selo Cerovac — kota 277 jednim pravcem i drugim pravcem selo Sučević — kota 284 — selo Kestnjak — kota 322 — kota 180.

Jedanaesta brigada napada pravcem kota 277 — kota 254 selo Ruškovac, selo Mateško Selo — Jankovo Selište — selo Bukovlje.

Artiljerijski divizion 4. divizije rasporedio je po jednu bateriju brdskih topova 75 mm 8. i 11. brigadi, a 6. brigadi 2 topa 76 mm i 2 brdska topa 75 mm.

Protivavionska baterija dobila je zadatak da dejstvuje cestom selo Gornja Perjasica — selo Sića, protiv neprijateljevih tenkova ukoliko bi se pojavili na tom pravcu.

Neprijatelj je opet pružao žilav otpor, sve do 16,15 sati, kada je izvršen proboj neprijateljevih položaja u tri pravca. Preko kote 245 prema koti 242 (Kurija). Drugim pravcem kota 211 — kota 215 — Gaćeško Selo — Mateško Selo. Trećim pravcem napad je išao Stari Bogdanovići, Donja Perjasica — Mavrovići.

Prilikom proboja neprijatelj je imao 293 ubijena, 322 ranjena i 10 zarobljenih vojnika.

Gubici 4. divizije: 65 poginulih i 285 ranjenih boraca i rukovodilaca.

Plijen: 2 brdska topa, 2 poljska topa, 2 tenka, 4 neispravna tenka, 7 puškomitraljeza *šaraca*, 8 automata, 43 puške i ostala ratna oprema.

Padom prve linije odbrane neprijatelj organizuje slijedeću liniju: slijeva udesno kota 322 — Kestenjak — kota 215 — selo Mavrović — kota 242 — kota 254.

Silovitim napadom jedinice 4. divizije izbacuju 2. maja neprijatelja i sa tih položaja, goneći ga po pravcima i to:

— Osmu brigadu, ostavljajući dio snaga za blokadu opkoljenih neprijateljevih snaga kod sela Kestenjaka, goni neprijatelja sa dvije kolone: jedan bataljon pored rijeke Korane sa zadatkom da presječe cestu između sela Zabljaka i sela Sića, odbaci neprijateljeve snage sa ceste prema zapadu, a istovremeno da djeluje u pozadini tih snaga koje se povlače od sela Mavrovića preko sela Sića prema sjeveru.

Dva bataljona koja su razbila neprijatelja u selu Mavroviću — kota 215 i izbila na liniju Srnjak — Kestenjak — kota 211, napala su prema selu Lučici i selu Siću.

Četvrti bataljon, koji je upućen pored rijeke Korane, izašao je na komunikaciju sjeverno od kota 200 i 191, i djelovao u neprijateljevoj pozadini prema selu Siću.

Neprijatelj koji je bio blokiran kod Kestenjaka vrši proboj pored Korane u pravcu sela Zabljaka. Tako se našao na boku snaga 4. bataljona 8. brigade. Radi podrške snagama koje se probijaju, napada tenkovima 4. bataljon iz sela Zabljaka. Pošto se našao u kritičnoj situaciji, 4. bataljon kreće u juriš na neprijateljeve snage u selu Cerovcu, razbija ih i prodire prema Brezotincu (kota 226). Posljedice tog prodora za neprijatelja su bile teške, jer mu je komandovanje bilo dezorganizovano i rezerve u pozadini razbijene.

Time se koristi 6. brigada, i sa linije Stražbenica — kota 236 prodire energično pravcem Venac — kota 214 — kota 231 — selo Cerovac — kota 169, Resnica i izbija na liniju: selo Reskovac — selo Križ — kota 215 s jednim bataljonom, a glavne snage 8. brigade likvidiraju neprijateljeva uporišta u selu Siću i selu Cerovcu.

Jedan bataljon 6. brigade djelovao je desno prema selu Bošt (kota 212).

Jedanaesta brigada 2. maja izbila je na liniju selo Mihalić — željeznička stanica Zvečaj (na lijevoj strani Mrežnice) — Jankovo Selište — selo Bukovlje.

Artiljerijski divizion 4. divizije posjeo je nove vatrene položaje u rejonu kote 180 — selo Sića.

Probojem 2. maja, razbijene su 3 neprijateljeve linije odbrane, i to: prva linija, kota 322 — Kestenjak — kota 215 — kota 242 — kota 245 — Ruškovac; druga linija, kota 200 — selo Sića — Straž-

benica — kota 236 — Tomaševića brdo — kota 219 — Mateško Selo — kota 196 i treća, selo Žabljak — selo Cerovac — selo Venac — selo Jankovo Selište — selo Bukovlje.

U borbama 2. maja neprijatelj je pretrpio gubitke od 449 ubijenih, 423 ranjena, a zarobljeno je 9 Nijemaca.

Gubici 4. divizije: 47 poginulih, 98 ranjenih boraca i rukovodilaca i 25 boraca nestalo.

Plijen: 4 topa raznih kalibara, 4 minobacača, 12 puškomitraljeza, 9 automata, 41 puška i ostala ratna oprema.

Razbijen na 4 odbrambene linije prvog pojasa odbrane, neprijatelj organizuje odbranu na drugom pojasu, i to na glavnoj liniji: selo Poljice — selo Vinica — selo Varoš — rijeka Mrežnica.

Štab 4. divizije izdaje novu zapovjest za napad 3. maja na novi pojas neprijateljeve odbrane, navodeći svakoj jedinici ponaosob njen zadatak.

Prema toj zapovijesti:

— 8. brigada na desnom krilu napada od rijeke Korane ulijevo zaključno sa cestom koja vodi lijevom stranom Korane za Karlovac preko kote 191 — selo Belaj;

— 6. brigada napada na odsjeku isključno kota 191, ulijevo, preko sela Stefanci — selo Vinica — kota 321 zaključno, i

— 11. brigada napada kota 321 — selo Reljci — selo Varoš — rijeka Mrežnica.

Zadatak 11. brigade bio je da napadne pravcem kota 244 Goskovo ka Mrzlom Polju, a zatim dejstvom iz pozadine najjače utvrđeni položaj neprijatelja na koti 321 — kota 164, te tako sadejstvuje frontalnom napadu 6. brigade na pomenute kote.

Artiljerijski divizion s jednom baterijom tuče Vinicu — kota 321, druga baterija tuče selo Belaj — kota 191 — selo Poljice i kotu 168 — kota 169 — selo Goljaki na desnoj strani Korane, treća baterija tuče raskrsnicu puteva sjeverozapadno selo Stefanci — kota 128 — kota 201 (logorište). Četvrta baterija Artiljerijskog divizona tuče sa vatrenih položaja Pečurkovo brdo ciljeve na kotama 321 i 164 u rejonu Vinice.

Zapovješću je naređeno da napad počne 3. maja u 10 sati.

Sve jedinice 4. divizije jednovremeno su napale. Tog dana vođene su vrlo žestoke i krvave borbe. Pojedine otporne tačke prelaze i po 6 puta iz ruku u ruke, naročito za kotu 321. Neprijatelj dovlači na tu kotu pojačanje od 800 vojnika, iz sela Švarča, uz istovremenu vrlo jaku artiljerijsku i minobacačku ~~vatru~~. Oko 20 sati neprijatelj je razbijen u uporištima selo Belaj — kota 191 i u selu Poljice. Jedinice 4. divizije izbile su na liniju selo Poljice — selo Stefanci — selo Vinica, nastavljajući borbu cijele noći 3/4. maja za kote 321 i 244. U tim borbama zauzeta je kota 244 i, jedinice 11. brigade, izbile su u selo Mrzlo Polje na rijeci Mrežnici.

Uporišta na kotama 321 i 164 u toku noći 3/4. maja nisu mogla biti likvidirana.

Osma brigada se noću 3/4. maja prebacila na desnu stranu Korane i napala neprijatelja na položajima: selo Cerovac — kota 197 (Turanjsko brdo) — selo Goljaki — kota 168 i, 4. maja, do 20 sati

[illegible]

Oslobodenje Karlovca

u žestokim borbama ovladala tim položajima. Time je odbrana Karlovca na tom pravcu bila razbijena, i 11. brigadi bio je između rijeka Kupe i Korane otvoren put u grad.

Šesta brigada snažno juriša 4. maja na kote 321 i 164. Uspjeva da zauzme kotu 164, ali ne i kotu 321.

Artiljerijski divizion je 4. maja za podršku snaga 8. brigade prebacio jednu bateriju na Turanjsko brdo.

Veliki gubici s obje strane u ljudstvu su bili 4. maja. Neprijatelj je imao 122 ubijena, 151 ranjenog i 6 zarobljenih Nijemaca. Gubici 4. divizije: 17 poginulih, 152 ranjena borca i rukovodioca i 7 nestalih boraca.

Snage 4. divizije prelaze 5. maja u opšti napad u 16 sati, i to: 8. brigada pravcem Turanjsko brdo — kota 169 — kota 168 — kota 177 — kota 126 — selo Šafinovići — rijeka Korana; 6. brigada od sela Stefanci, preko spleta šumskih komunikacija između kota 128 — kota 321 — kota 201 — kota 113, i 11. brigada od sela Mrzlog Polja preko kote 164.

Odbrana neprijatelja skršena je u 22 sata, poslije čega neprijatelj bježi, a gone ga sve snage 4. divizije, i u gonjenju izbijaju na rijeke Mrežnicu i Koranu. Neprijatelj je bježeći porušio sve mostove na obje rijeke, pa su u toku noći snage 4. divizije izvršile pripremu za njihovo forsiranje.

Forsiranje rijeka Mrežnice i Korane izvršeno je 6. maja i poslije toga oslobođen je Karlovac, koji je neprijatelj napustio bez borbe.

Zamjenik komandanta 4. divizije JA, Stevo Rauš, postavljen je 8. maja na dužnost komandanta 24. divizije. Istog dana, nakon oproštaja sa najbližim saradnicima, krenuo je iz Karlovca na novu dužnost.

U borbama za Karlovac gubici neprijatelja su bili: 1.424 poginulih, 1.505 ranjenih i 137 zarobljenih vojnika.

Gubici 4. divizije: 230 poginulih, 858 ranjenih i 32 nestala.

Zaplijenjeno: 3 tenka, 7 topova, 3 flaka, 6 minobacača, 5 teških mitraljeza, 40 puškomitraljeza, 17 automata, 171 puška, 17 kamiona, automobil, 6 motocikla, radio-stanica, radiofon, telefon i 10 vagona razne ratne opreme.

Uništeno je: 30 pušaka, 2 topa, 3 flaka, 3 teška minobacača, 2 laka minobacača, 5 teških mitraljeza i 10 puškomitraljeza.

FORMIRANJE ARTILJERIJSKE BRIGADE 4. DIVIZIJE

Artiljerija, kao rod vojske u 4. diviziji, postojala je neprekidno od dana njenog formiranja.

Sve do 1. oktobra 1944. posebnih formacijskih artiljerijskih jedinica nije bilo, već su topovi djelovali kao prateća oruđa.

To je u jednom periodu odgovaralo taktičkim i operativnim zadacima 4. divizije, koja je najduže vrijeme svoga postojanja ratovala kao teritorijalna jedinica, na velikoj operativnoj prostoriji i, najčešće, primenjujući partizansku taktiku ratovanja. Vodeći borbu na brdsko-iplaninskom terenu, jedinicama su odgovarala lako pokretna i prenosna oruđa.

Teža oruđa koja je 4. divizija zaplijenila, kao što su, npr., brdski topovi, poljski topovi, haubice, predavao je Štab 4. divizije Štabu 5. korpusa, koji je postupno formirao korpusnu artiljeriju.

Protivtenkovski topovi namjenski su potpuno odgovarali jedinicama 4. divizije pri napadima na neprijateljeve utvrđene objekte, bunkere, rovove, zatim za uništenje tenkova, kamiona i vozova.

Lako pokretljivi i lako prenosni topovi pružali su značajnu pomoć brigadama u razbijanju neprijatelja. Zato je svaka brigada u diviziji imala 1—2 takva topa, a nekada i više. U decembru 1942. bilo je u brigadama 6 protivtenkovskih topova i jedan brdski top. U 1943. jedinice 4. divizije zaplijenile su veći broj topova i haubica, posebno prilikom oslobođenja Sanskog Mosta (5 topova i haubica), poslije čega Štab 5. korpusa formira korpusnu artiljeriju.

U brigadama krajem 1943. ima 4 protivtenkovska topa od kojih jedan 52 mm, a ostali 37 mm. Za vrijeme prve banjalučke operacije, njemački tenkovi iznenada prodiru u grad i 4. divizija gubi sva 4 topa.

Međutim, jedinice 4. divizije za svega mjesec i po dana zaplijenile su novih 8 protivtenkovskih topova i jedan brdski. Artiljerijsko naoružanje 4. divizije bilo je 15. februara 1944. raspoređeno ovako: u 6. brigadi 2 protivtenkovska topa, u 8. brigadi 2, u 11. brigadi jedan brdski i protivtenkovski top, u Kozarskom odredu 2 protivtenkovska topa, u Podgrmečkom odredu jedan protivtenkovski top i pri Štabu 4. divizije baterija brdskih topova 75 mm.

Za vrijeme druge banjalučke operacije snage 4. divizije zaplijenile su 48 topova i haubica. Štab 5. korpusa preuzeo je sve topove i haubice i formirao nove divizione korpusa i artiljerijske divizione u divizijama.

U borbama za Banjaluku, jedinice 4. divizije podržavao je 1. artiljerijski divizion 5. korpusa. Poslije završetka druge banjalučke operacije Štab 5. korpusa uključio je naredbom u formacijski sastav 4. divizije taj 1. artiljerijski divizion 5. korpusa.⁷⁶⁶ Tom prilikom Štab 5. korpusa zadržao je Štab 1. artiljerijskog divizona i njegovo ljudstvo rasporedio u novoformirane divizione u 5. korpusu, a Štab 4. divizije postavio je novi Štab 1. artiljerijskog divizona 4. divizije u slijedećem sastavu — komandant Stevo Glušac i politički komesar Sveto Aleksić.

Divizion su sačinjavale 3 baterije: 1. baterija protivkolskih topova 52 mm, 2. baterija brdskih topova 75 mm i 3. baterija ruskih topova 76 mm.

U prvoj operaciji za oslobođenje Travnika 1944, divizion se istakao u razbijanju bunkera oko grada i kasarne u gradu.

Potom učestvuje do kraja godine u borbama koje vode snage 4. divizije, podržavajući brigade u napadu na neprijateljeve snage u Busovači.

Do kraja 1944. došlo je do promjena u sastavu Štaba 1. artiljerijskog divizona. Štab 4. divizije postavlja novi štab divizona u

⁷⁶⁶ Avil, k. 458-A, reg. br. 16/3.

sastavu:⁷⁶⁷ komandant Ljuban Crnobrnja, politički komesar Milisav Nikić, zamjenik komandanta Marko Andrijić i zamjenik političkog komesara Jovica Kos.

U toku januara 1945. Divizion podržava borbu jedinica 4. divizije u operaciji *Lavina*.

Nijemci su iznenada prodrli 2. marta 1945. u Vitez i zaplijenili magacin hrane s arhivom Divizona. Oruđa sa municijom prebacila su se iz Han Kompanije u selo Rankoviće, odakle su nastavili tući neprijatelja.

Divizion u sklopu snaga 4. divizije, bez jedne baterije koja ostaje sa 11. brigadom na području Zenice, kreće 25. marta u operaciju za oslobođenje Sarajeva. Krećući se u pravcu Sarajeva snage 4. divizije uz podršku tog Divizona, napale su na neprijateljeve snage u rejonu Kaknja, uništile ih, a zaplijenjeno je između ostalog i 9 brzometnih protivavionskih topova, zvanih »*flakovi*«. Ti *flakovi* raspoređeni su u Divizion. Nakon oslobođenja Sarajeva Milisav Nikić postavljen je za političkog komesara 11. brigade, a Jovica Kos za političkog komesara Divizona. Iz oslobođenog Sarajeva Divizion sa snagama 4. divizije kreće preko Travnika — Jajca — Prijedora — Bosanske Krupe — Cazina i Slunja na područje južno od Karlovca, gdje učestvuje u sklopu snaga 4. divizije u operaciji za oslobođenje Karlovca. Snage 4. divizije oslobodile su Karlovac 6. maja. Toga dana u sastavu 1. artiljerijskog divizona bilo je⁷⁶⁸: 8 američkih topova 75 mm, 2 ruska topa 76, 2 protivtenkovska topa 57 mm, 2 brdska topa 75 mm, haubica 150 mm, 7 protivtenkovskih topova 75 mm i 9 brzometnih protivavionskih topova — *flakova*.

Ukupno je u Divizionu bilo 800 boraca i rukovodilaca.

Stalnim jačanjem i narastanjem brojnog stanja ljudstva i naoružanja, taj divizion prerastao je formaciju jednog divizona, pa je Stab 2. jugoslovenske armije, na prijedlog Štaba 4. divizije, odobrio da se *formira Artiljerijska brigada 4. divizije*.

Artiljerijska brigada 4. divizije formirana je 8. maja 1945. godine u sastavu od 2 divizona. Formiran je štab. Dotadašnji komandant 1. artiljerijskog divizona, Ljuban Crnobrnja, bio je predviđen za komandanta te brigade, ali on je 6. maja teže ranjen u brobi za oslobođenje Karlovca, pa je postavljen ovaj štab Brigade: komandant Cvetko Tumpa,⁷⁶⁹ politički komesar Jovica Kos, zamjenik komandanta Marko Andrijić, pomoćnik političkog komesara Drago Karasijević i šef propagande u Brigadi Momčilo Kalem.

U Štabu 1. divizona postavljeni su:⁷⁷⁰ u 1. divizionu — komandant Milan Jakšić, politički komesar Boško Crnomarković, zamjenik komandanta Orhan Saračević i pomoćnik političkog komesara Franjo Josip; u 2. divizionu: — komandant Milan Sopić, politički komesar Milan Miljuš, zamjenik komandanta Ivan Goldašić i pomoćnik političkog komesara Đuro Balaban.

⁷⁶⁷ AVII, k. 773-A, reg. br. 1/8.

⁷⁶⁸ AVII, k. 773-A, reg. br. 5-5/8.

⁷⁶⁹ AVII, k. 773-A, reg. br. 1/8.

⁷⁷⁰ AVII, k. 773-A, reg. br. 1/9.

Artiljerijska brigada 4. divizije, odmah poslije formiranja, 8. maja, kreće s ostalim snagama 4. divizije na teritoriju Slovenije prema Brezicama i Krškom, gdje učestvuje u borbama za oslobođenje donjeg toka Krke i gornjeg toka Save sve do Sevnice i Smarja, ističući se naročito u rejonu Brežica i Krškog, potpomažući 6. i 8. brigadi u spasavanju od rušenja mostova na Krki i Savi, koje su Nijemci minirali i pripremili za uništenje.

ČETVRTA DIVIZIJA U BREZICKO-KRSKOJ OPERACIJI

Poslije oslobođenja Karlovca sve jedinice 4. divizije 2. jugoslovenske armije razmještene su na prostoriji Karlovac — selo Turanj — selo Kamensko — selo Donje Mekušje.

Njemačka je kapitulirala 8. maja 1945. Istog dana oslobođen je Zagreb. Generalštab Jugoslovenske armije zatražio je od njemačkog komandanta Jugoistoka, general-pukovnika Aleksandra Lera, da poštuje odluku velikog admirala Denica, koji je objavio bezuslovnu kapitulacije Njemačke, i da naredi potčinjenim jedinicama predaju bez borbe, odnosno da odmah prekinu ratna dejstva i predaju se jedinicama Jugoslovenske armije.

Međutim, Generalštab Jugoslovenske armije nije znao da je njemački komandant Jugoistoka, još 2. maja, dakle, tri dana nakon samoubistva vođe fašističke Njemačke, Adolfa Hitlera, naredio jedinicama da vode borbu do kraja, sve dok se ne probiju iz Jugoslavije u Austriju. On je u dnevnoj zapovjesti napisao:⁷⁷¹

»Dnevna zapovjest za 2. maj 1945.

Firer Adolf Hitler poginuo je danas (poginuo je 30. aprila, a Ler je to krio 3 dana od potčinjenih) na svom komandnom mjestu. **Veliki** admiral Denic (*Dönitz*), shodno poslednjoj volji poginulog, primio funkciju Firera. **Položena zakletva Fireru prelazi na njega.**

Vojnici moje grupe armija!

To što nas ovoga trenutka najdublje potresa, treba da nađe svoj izraz jedino u našem vojničkom držanju i u hrabrosti. Vi stojite na naročito ugroženom mjestu i daleko od otadžbine. I samo, ako neprijatelj bude osjećao strah od oštrica vaših mačeva, vi ćete se u nju vratiti. Izvršavajte i dalje moja naređenja vjerno kao i do sada. Sa takvom bezuslovnom poslušnošću ja mogu i hoću da vas vodim do kraja naše herojske borbe, onako kako to sada u dvostrukoj mjeri od svakog od nas zahtijeva časni završetak ove borbe i dobro otadžbine.

•

• • •

Ler
General-pukovnik i
komandant Jugoistoka«

Na osnovu te Lerove zapovjesti sve komande njemačkih jedinica na čelu s njim, a s njima i komande ustaških jedinica koje su im bile potčinjene, odbile su zahtjev Generalštaba Jugoslovenske armije da priznaju kapitulaciju i predaju se jedinicama Jugoslovenske armije. One su nastavile borbu da bi se povukle u Austriju.

Generalštab Jugoslovenske armije naredio je svim komandama armija da odlučno skrše posljednji otpor njemačkih i ustaških jedinica, spriječe povlačenje u Austriju i primoraju ih na predaju.

U vezi s tim naređenjem, Štab 2. jugoslovenske armije naredio je Štabu 4. divizije 8. maja da odmah izvrši poket sa svim jedinicama u pravcu sjeverozapada i presječe odstupnicu njemačkim i ustaškim snagama u rejonu Brežica i Videm Krškog.

Štab 4. divizije izdaje 8. maja, slijedeće naređenje:⁷⁷²

— 11. brigada kreće prva pravcem sela Krašić — Novo Selo — selo Stojdraga — sa zadatkom da napadne neprijatelja na odsjeku Bregana — selo Jasenica, s tim da jednim bataljonom posljedne selo Cadar prema Samoboru radi obezbjeđenja desnog boka 4. divizije;

— 8. brigada kreće pravcem sela Krašić — kota 534 — kota 571 — selo Šimraki — selo Kravljak — selo Stojdraga — selo Žejno, izbija na rijeke Krku i Savu sa zadatkom uništenja neprijateljevih snaga u Brežicama, i

— 6. brigada kreće pravcem za 8. brigadom, izbija u selo Žejno, a potom napada neprijatelja u selima Prilipe — selo Cerina — selo Čatež, forsira rijeku Savu kod sela Mosteca i izbija u selo Gabarje.

Neprijatelj, koji je razbijen kod Karlovca, povlačio se preko Samobora do rejona Krškog, gdje rijeka Sava izbija iz tjesnaca. Tu, paralelno u pravcu zapad — istok, teku rijeke Krka i Sava koje predstavljaju prirodne prepreke i na kojima je neprijatelj uspostavio novu liniju odbrane na lijevoj obali, a na desnoj organizovao jake mostobrane u rejonu Cerklja i Brežica.

Na tim položajima raspoređene su snage njemačke 104. lovačke divizije, njemački 1. i 4. policijski puk, zatim njemački 6. policijski puk *Nagel*, dijelovi 7. SS divizije, dijelovi 11. ustaške divizije (18. i 23. ustaški zdruk, 12. karlovački ustaški zdruk, puk generala Megera (iz Osijeka), 15. i 16. pješadijski i 1. gorski zdruk.⁷⁷³

Ukupno oko 35.000 Nijemaca i ustaša.

Štab 4. divizije izbijanjem svih jedinica Divizije ujutru pred neprijateljeve položaje, donosi odluku i naređuje:

— neprijatelja napasti munjevito da bi se spriječio da uništi mostove na Krki i Savi, a zatim izbiti što prije u Krško presjecajući mu povlačenje kroz tjesnac i dalje prema Celju i Austriji.

Prva je prešla u napad 11. brigada napadom na sela Mala Dolina i Veliki Crnik sa zadatkom da oslobođenjem tih sela obezbijedi desni bok 8. brigadi. Napad je počeo 9. maja u 14 sati, a završio se istog dana oslobođenjem grada Samobora u 24 sata.

Poslije oslobođenja Samobora, 9. maja, istovremeno je 11. brigada oslobodila i sva mjesta na cesti Samobor — Bregana — Jesenice, te tako potpuno izvršila zadatak Štaba 4. divizije.

Osma brigada napala je na Brežice koje je neprijatelj uporno branio, držeći čvrsto mostobrane na Krki i Savi i južno od Brežica. Borbe su vođene neprekidno do ujutru 10. maja.

⁷⁷² AVII, k. 771-A, reg. br. 5/2.

⁷⁷³ AVII, k. 772, reg. br. 2/2.

Za vrijeme borbe 11. i 8. brigade, Artiljerijska brigada 4. divizije neprekidno je podržavala borbu ovih brigada vatrom sa vatre-nih položaja sela Stojdraga — kota 503 — selo Granci.

Šesta brigada, uz jaku podršku Artiljerijske brigade, istovremeno napada kada i 8. brigada u 16 sati 9. maja u pravcu Cerklje. Neprijatelj se žilavo brani. U 17,30 sati 4. bataljon 6. brigade, uz jaku podršku Artiljerijske brigade 4. divizije, forsira rijeku Krku kod mjesta Krške Vasi i spasava most. Oko 19,30 sati 9. maja, cjelokupne snage 6. brigade forsiraju rijeku Krku spasavajući mostove na Krki i oslobađaju mjesto Cerklje. Time je i 6. brigada potpuno izvršila zadatak.

Štab 4. divizije nakon oslobođenja Samobora, prebacuje 11. brigadu u selo Čatež, sa zadatkom da forsira rijeku Krku i nastavi gonjenje neprijatelja pravcem selo Skopice — selo Zdole. Ujedno je 11. brigada dobila zadatak da čvrsto održava vezu desno sa 8. brigadom, a lijevo sa 6. brigadom.

Oko 3 sata 10. maja, 8. brigada snažno napada neprijatelja, uz podršku Artiljerijske brigade 4. divizije, i potiskuje ga sa mostobrana prema Brežicama. Neprijatelj se ogorčeno brani, ali 8. brigada nezadrživo prodire i oko 12 sati snažnim naletom preko mostova na Krki i Savi, uspeva da zauzme i sačuva od rušenja te mostove, a Brežice da oslobodi. Potom 8. brigada goni neprijateljeve snage iz željezničke stanice Sveti Lenard i izbija noću 10/11. maja na liniju: Zvjerinj — Brezina — Bratinac. Neprijatelj je odstupio u pravcu Artiče — Pohanac.

Šesta brigada, zaobilaznim manevrom, presjekla je 10. maja odstupnicu neprijatelju između sela Leskovca i Trške Gore. Neprijatelj je razbijen i dijelom se predao. Tog dana, 6. brigada oslobodila je selo Leskovac i pripremala se za dalje gonjenje neprijatelja. Sutradan, 11. maja, 11. brigada prebacuje se preko rijeke Krke, izbija u selo Donje Skopice i, odmah produžava za Mrtvice.

Šesta brigada u 13 sati, 11. maja forsira Savu kod Videma i spasava most i oslobađa Videm Krško.

Jedanaesta brigada je izvršila pokret prema selu Zdole, gdje je došlo do veće borbe. Razbijeni neprijatelj u neredu se povlači prema Celju. Brigada ga goni. Prvi bataljon 11. brigade presjekao je cestu na sektoru Stari Grad — Vrbinska Vas, gdje je opkolio i zarobio veću grupu Nijemaca i ustaša sa velikom komorom.

Osma brigada goni 11. maja neprijatelja pravcem selo Brezina — Dečna Sela — Oklukova Gora.

Šesta brigada 12. maja iz Videm Krškog produžila je gonjenje neprijatelja i, oko podne, stigla je pred Šmarje, oslobodivši Sevnicu. U rejonu Šmarja 6. brigada je iz zasjede napadnuta, ali je poslije kraće borbe neprijatelj potpuno razbijen na koti 384 i 6. brigada nastavila gonjenje do sela Orašje, gdje ga je primorala na predaju. Predala se ustaška bojna sa bojnikom.

Osma brigada oslobodila je 12. maja mjesta Artiče i Pohance.

Jedanaesta brigada nastavlja 12. maja žestoke borbe. Njen 3. bataljon prodire pravcem Jablanica — Javorak — Peršje — Zloka,

a 4. bataljon pravcem Senovo — Brežje — Stranje — Zloka — Propratno. Istog dana 11. brigada izbija u Srbotinju i zarobljava veliku grupaciju nerpijateljevih vojnika. Istovremeno, izviđačka četa 11. brigade prodiše šumom do mjesta Planine i zarobljava 550 ustaša, a jedan dio i u samom mjestu.

Jedinice 4. divizije 2. jugoslovenske armije⁷⁷⁴ 13. maja 1945. izbile su na liniju selo Jurkloster — kota 726 — kota 925. Pokret je dalje obustavljen, jer je neprijatelj razbijen.

Kada je dobio naređenje 13. maja od Štaba 2. jugoslovenske armije da obustavi dalje pokrete, pošto je neprijatelj razbijen, Stab 4. divizije, naredio je da se jedinice razmjesti na prostoru koji su oslobodile 11. i 12. maja, i to: 6. brigada u Smarju, 8. brigada u Sevnici, 11. brigada u Rajhenburgu, Artiljerijska brigada u Smarje — CeiMje i Stab 4. divizije u Sevnici.

Po šumama na prostoru rasporeda jedinica 4. divizije, u toku 13. maja uhvaćena su 104 Čerkeza i 191 ustaša.

Jedinice 4. divizije nastavile su 14. maja s pretraživanjem prostorijske razmještaja Divizije, otkrile nekoliko grupa prikrivenih ustaša i Nijemaca koji su pokušali otpor, ali su odmah i likvidirani. To je bio posljednji otpor neprijatelja ipred 4. divizijom.

Po naređenju Štaba 2. jugoslovenske armije sve jedinice 4. divizije, izvršile su pokret noću 14/15. maj, i razmjestile se na prostorijski: 6. brigada u Bregani, 8. brigada u Brežicama, 11. brigada u Svetoj Nedelji, Artiljerijska brigada u Samoboru, Komanda pozadine u Samobor — Bregana i Štab 4. divizije u Samoboru.

To je bio raspored jedinica 4. divizije 2. jugoslovenske armije na dan 15. maja 1945, odnosno na dan pobjede i oslobođenja Jugoslavije.

Gubici neprijatelja u brežičko-krškoj operaciji bili su: 837 poginulih i 792 ranjena i 1.934 zarobljena vojnika i oficira.

Gubici 4. divizije: 24 poginula, 79 ranjenih i jedan nestao.

Zaplijenjeno: 55 topova raznih kalibara, 33 flaka, 62 teška minobacača, 117 lakih minobacača, 75 teških mitraljeza, 377 puškomitraljeza, 45 automata, 67 pištolja, 2 aviona, 2 tenka, 2.310 pušaka, 103 kamiona, 23 automobila, 69 motocikla, 32 bicikla i ostala raznovrsna ratna oprema.

POSILIJERATNI BORBENI ZADACI

NA BORBENOM ZADATKU U DALMACIJI

Snage Jugoslovenske armije zaključno sa 1. majem 1945. godine oslobodile su Istru sa Trstom. Time su, vjekovima naši porobljeni narodi, Hrvati i Slovenci, od Austrijanaca i Italijana, a u drugom svjetskom ratu i od Nijemaca, bili oslobođeni. Istra je pripojena matici zemlji, Jugoslaviji, na osnovu odluka II zasjedanja AVNOJ-a 30. novembra 1943.

⁷⁷⁴ AVII, k. 256, reg. br. 14/4.

Vlade Velike Britanije i SAD nastojale su da uspostave stanje kakvo je bilo prije početka drugog svjetskog rata, odnosno da Trst, Istra i područje Zadra ponovno budu pripojeni Italiji. U vezi s takvim stavom, vlade Velike Britanije i SAD su zahtjevale da se snage Jugoslovenske armije povuku sa navedenih teritorija.

Vrhovni komandant Jugoslovenske armije, maršal Tito, odlučno je odbio zahtjeve dojučerašnjih saveznika, a na prijetnju silom, odgovorio je time što je pojačao snage 4. jugoslovenske armije i zadržao ih u Istri, a na obalu Jadranskog mora u Dalmaciju uputio 4. diviziju, jer su snage Anglo-Amerikanaca prijetile da će se iskrcati u Zadar, Šibenik i Split. U vezi s novim zadatkom, Vrhovni komandant Jugoslovenske armije je 18. maja naredio da 4. divizija izađe iz sastava 2. jugoslovenske armije i uđe u sastav 1. jugoslovenske armije.

Snage 4. divizije vrše pokret s prostorije Bregana — Samobor — Velika Rakovica — Sveta Nedelja i stižu 20. maja 1945. u selo Bratina — Pokupsko, gdje prelaze rijeku Kupu.

U rejon Dvora na Uni, gdje su se prebacile 23. maja preko rijeke Une stižu u rejon Bosanskog Novog.

Snage 4. divizije izbijaju 25. maja na liniju Jasenice — Majkić Japra — Lušci Palanka, osim Artiljerijske brigade koja je preko Prijedora stigla u Sanski Most.

Istog dana, Stab 4. divizije izdao je zapovjest za raspored brigada na dalmatinskoj obali:

— Osmu brigadu kreće preko Vrtoča — Lapca i Obrovca u Zadar gdje posjeda položaje 1. juna 1945;

— Sestu brigadu preko Bosanskog Petrovca — Drvara — Knina stiže u Split 31. maja 1945. gdje posjeda položaje;

— Jedanaestu brigadu kreće za 6. brigadom do Knina, a odatle u Šibenik gdje posjeda položaje 31. maja 1945;

— Artiljerijska brigada, po naređenju Štaba 4. divizije formira 26. maja u Sanskom Mostu i 3. divizion, a potom odmah 1. divizion upućuje u Vrtoče u sastav 8. brigade, 3. divizion u sastav 6. brigade, a 2. divizion sa svojim Štabom nastavlja pokret sa 11. brigadom do Šibenika, i

— Štab 4. divizije sa pozadinom razmješta se u Šibeniku.

MIRNODOPSKI RAZMJETAJ 4. DIVIZIJE U SRBIJI I UNIŠTAVANJE OSTATAKA KONTRAREVOLUCIJE

U septembru i oktobru 1944. snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije uz pomoć Crvene armije oslobodile su Srbiju sa glavnim gradom Beogradom, osim doline Ibra, područja Čačka i Užica, kuda su se povlačile snage njemačke grupe armija E iz Grčke prema Višegradu i Sarajevu.

Četnici u Srbiji formirani u brigade i korpuse, koji su se od 1941. održavali uz pomoć okupatora, bježe u Sandžak, odakle se pod skutom okupatora povlače u dolinu rijeke Bosne sjeverno od Doboj. Na teritoriji Srbije ostaju pojedine grupice prikrivenih četnika i njihovi pritajeni saradnici.

U aprilu 1945. snage 2. jugoslovenske armije i 53. divizije 5. korpusa JA vrše snažnu ofanzivu u rejonu Doboja, oslobađaju grad i gone potučenog neprijatelja, Nijemce i ustaše, preko područja srednje Bosne prema sjeveru i zapadu.

Četnici iz rejona Doboja bježe prema planini Motajici, odakle zaokreću na jug, izbijaju na planinu Vlašić iznad Travnika, gdje 30. aprila četnički komandant Draža Mihailović izdaje zapovjest da 9.000 četnika prodre preko jugoistočne Bosne u Srbiju.

Cilj u Srbiji je bio razviti gerilski rat, kojim treba onemogućiti učvršćenje narodne vlasti, spriječiti terorom slobodno opredjeljenje naroda na izborima i izazvati intervencije međunarodne reakcije.⁷⁷⁵

Snage 3. korpusa JA gone četnike preko planine Bitovnje — Ivan-sedla — željezničke stanice Bradine — planine Bjelašnice — sela Umoljana do sela Dobrog Polja. Četnici su trpili velike gubitke i do Dobrog Polja ubijeno ih je 4.000, a ostalih oko 5.000 dijele se na dvije grupe: grupa Cerskog i Majevičkog korpusa, jačine oko 1.500, pod komandom Dragoslava Račića i Leke Damjanovića kreće na sjever preko ceste i pruge Sarajevo — Višegrad, a glavnina snaga oko 3.500 četnika pod komandom Draže Mihailovića i njegovih najbližih saradnika Dragutina Keserovića, Nikole Kalabića, Dušana Smiljanića, Neška Nedića, probija se u Zelengoru do obala rijeke Sutjeske. Tu su četnici opkoljeni i od 13. do 18. maja 1945. uništeni. Grupa od oko 200 četnika, sa Dražom Mihailovićem i četničkim vođama, uspjela je da se prikrije u šumama, a potom pomoću svojih jataka u jugoistočnoj Bosni, da se tu i zadrže.

Vrhovni komandant Jugoslovenske armije zaključio je da će Draža Mihailović sa najbližim preživjelim saradnicima, ubrzo krenuti preko Drine za Srbiju. Pretpostavljao je da će, na svaki način, pokušati ponovo da se prebaci na područje zapadne Srbije, da se učvrsti na Ravnoj gori i aktivira ranije veze, te razvije gerilsku borbu sa glavnim ciljem da spriječi narod da se slobodno izjašnjava na izborima.

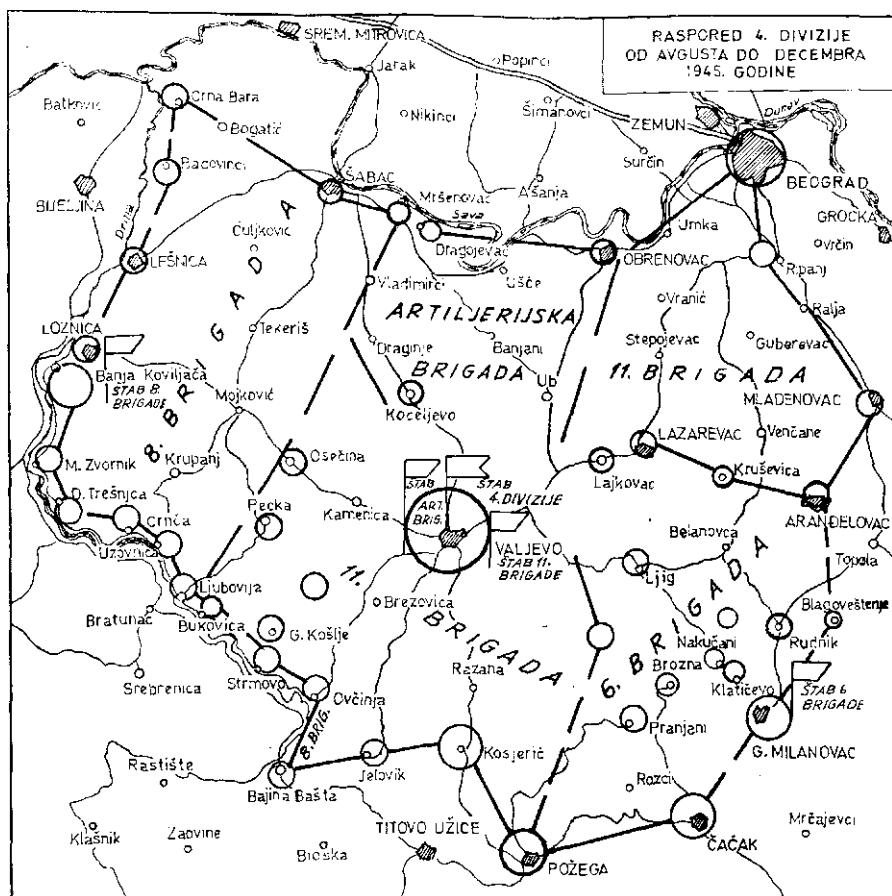
Pošto je krajem maja 1945. pitanje Trsta s Istrom bilo povoljno riješeno, i jedinice Jugoslovenske armije da ostanu u Istri, nije više bilo potrebe da 4. divizija drži položaje u Dalmaciji. Naređenjem Vrhovnog komandanta Jugoslovenske armije 4. divizije je raspoređena na teritoriju zapadne Srbije.

f;

Divizija je krenula iz Dalmacije 10. juna 1945. pravcem Knin — Drvar — Bosanski Petrovac — Ključ — Mrkonjić-Grad — Jajce — Travnik — Sarajevo — Vlasenica — Zvornik i, preko mosta na Drini, prešla u zapadnu Srbiju.

Osma brigada raspoređena je na području Loznice, Artiljerijska brigada u Šapcu, 11. brigada, sa Štabom 4. divizije u Valjevu. Šesta brigada bila je na području Gornjeg Milanovca.

⁷⁷⁵ AVII, VK-V-37/7, četnička arhiva.

Mirnodopski razmeštaj 4. divizije

Sve jedinice 4. divizije stigle su na teritoriju zapadne Srbije u prvoj polovini jula 1945. a još dok su bile u pokretu, 30. juna, Štab 4. divizije naredio je štabovima brigada⁷⁷⁶ da svako od njih prikupi podatke o četničkim bandama na svome području. Rok je bio 20. jul 1945. Ti podaci trebalo je da sadrže, pored brojnih pokazatelja, i odgovore na slijedeća pitanja: opšte stanje na terenu, život i rad četnika, njihovo moralno i materijalno stanje, naoružanje i aktivnost, imena jataka i imena četničkih vođa.

Štabovi brigada, preko obavještajne službe na terenu i organa OZN-e utvrdili su do kraja jula 1945. da na teritoriji zapadne Srbije, koji je posjedala 4. divizija, ima 344 četnika, organizovana u manje ili veće grupe.⁷⁷⁷

⁷⁷⁶ AVII, k. 772, reg. br. 31/6.
⁷⁷⁷ AVII, k. 773, reg. br. 1/1.

Prikupljeni podaci o četnicima bili su približno tačni, ali je trebalo utvrditi njihova imena, kuda se kreću, ko ih podržava, gdje su im baze. Taj zadatak dobili su obavještajni oficiri 4. divizije, koji su krenuli na teren da uspostave, pomoću povjerenika obavještajnu mrežu. Istovremeno, s obavještajnim oficirima Štaba 4. divizije, krenuli su na teren i obavještajni oficiri iz brigade.

Neposredno pod komandom obavještajnih oficira na teren su upućene i izviđačke čete.

Izviđačka četa 4. divizije upućena je na teren sjeverno od rijeke Kolubare i južno do u visinu Kosjerića, istočno do željezničke pruge prema Gornjem Milanovcu i zapadno od stare ceste Valjevo — Titovo Užice.

Izviđačka četa 8. brigade izbila je jednim vodom na planinu Cer, a drugim u Mačvu.

Izviđačka četa 11. brigade upućene su na planine Maljen i Povlen.

Izviđačka četa 6. brigade sa po jednim vodom otišla je u čačanski i takovski srez.⁷⁷⁸

Četnički komandanti, koji su uspjeli sa Dražom Mihailovićem da pobjegnu 18. maja 1945. sa Zelengore i tako prežive da ne budu uništeni, prikrili su se u junu i julu u jugoistočnoj Bosni, a potom počeli da se pripremaju za prelaz preko Drine u zapadnu Srbiju. Već polovinom jula 1945. Draža Mihailović je uputio svog najpouzdanijeg saradnika, Nikolu Kalabića i njegovog zamjenika Filipa Ajdačića sa 36 četnika u zapadnu Srbiju, na Ravnu goru, da ispita teren i pripremi njegov dolazak.⁷⁷⁹

Mjesec dana kasnije, prebacio se preko Drine komandant bivšeg Sumadijskog četničkog korpusa, Dušan Smiljanić.

Na teren jaderskog sreza, također, u drugoj polovini avgusta, prebacilo se iz Bosne, iz sela Sepka, 15 četnika.⁷⁸⁰

Sredinom avgusta prebacio se preko Drine i komandant bivšeg Valjevsko-moravskog četničkog korpusa Neško Nedić.

U septembru 1945. prebacio se iz sjeveroistočne Bosne na teren azbukovačkog sreza i komandant bivšeg Cerskog četničkog korpusa i komandant Cersko-majevičke grupe korpusa Dragoslav Račić.

Preko Drine kod Resnika, prebacila se 21. septembra grupa od 52 četnika pod komandom Dragiše Vasiljevića.⁷⁸¹

Draža Mihailović, sa 50 četnika, odmah se prebacio za ovom grupom i krenuo u pravcu Ravne gore.⁷⁸²

⁷⁷⁸ AVII, k. 773, reg. br. 1/1

⁷⁷⁹ AVII, k. 772-A, reg. br. 13/3.

⁷⁸⁰ AVII, k. 773, reg. br. 1/1

⁷⁸¹ AVII, k. 773-a, reg. br. 11/2

⁷⁸² AVII, k. 772, reg. br. 31/3

Štab 4. divizije obavjestio je Štab 1. armije da su jedinice 4. divizije do sredine septembra ubile 35 četnika i da je jedan broj uhvaćen. Poslije prebacivanja četničkih vođa preko Drine, na čelu sa Dražom Mihailovićem sa manjim i većim grupama, štab 1. armije obavještjen je da se na teritoriji 4. divizije nalazi oko 299 četnika.⁷⁸³

Štab 1. armije, pošto je proučio izvještaj, naređuje 25. septembra da jedinice 4. divizije preduzmu opšte gonjenje četnika i unište ih do kraja 1945.

Na osnovu naređenja Štaba 1. armije, Štab 4. divizije izdaje 26. septembra zapovjest jedinicama:⁷⁸⁴

... »Preko Drine iz Bosne prebacile su se ovih dana dvije četničke grupe od po 50 četnika sa kojima je i Draža Mihailović.

S obzirom na predstojeće izbore, banda će sa svoje strane ispoljiti najveću aktivnost i na vojničkom polju, ubijajući članove narodnih vlasti. Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta, napadajući sjedišta narodnih vlasti sa ciljem uništenja biračkih spiskova i, terorom i propagandom na svaki način pokušati da omete narodu izlazak na izbore.

Naš je zadatak spriječiti aktivnost na političkom i vojničkom polju četničkih bandi i osigurati narodu da na predstojećim izborima slobodno izrazi svoju volju...«

Dalje, u zapovijesti je preciziran zadatak brigada⁷⁸⁵ i određene im teritorije dejstva. Tako 6. brigada posjeda teritoriju Valjevo — Arandelovac — Lazarevac — Čačak — Požega. Osmu brigadu zauzima dolinu Drine od ušća u Savu do Bajine Bašte. Jedanaesta brigada posjeda teritoriju Pecka — Medvednik — Povlen — Maljen — Ravna gora — Mladenovac — Ralja — Ripanj — Beograd — Obrenovac — Lajkovac — Valjevo.

Štab 4. divizije naredio je i način na koji treba da se vodi borba protiv četničkih bandi, navodeći:⁷⁸⁶

... »U borbi sa bandama koje se kreću u manjim grupama primjeniti i posebnu taktiku. Upotrebljavati manje lako pokretne grupe, naoružane lakim automatskim oružjem i brzo pokretne.

Ostvariti najužu saradnju sa jedinicama narodne odbrane, milicijom i organima narodne vlasti.

Dislokaciju jedinica izvršiti na najmanje sigurnim područjima, s tim da one ne miruju, već da su u pokretu.

Sprovesti stalnost i neprekidnost u gonjenju bandi...«

Jedinice u brigadama bile su podjeljene na vodove i desetine. Te male borbene grupe bile su stalno u pokretu, naročito noću, a danju u zasjedi, prikrivene u potpunoj tajnosti od svakoga, mještana ili prolaznika.

⁷⁸³ AVII, k. 773, reg. br. 1/1.

⁷⁸⁴ AVII, k. 773, reg. br. 28/2.

⁷⁸⁵ AVII, k. 773, reg. br. 28/2.

⁷⁸⁶ AVII, k. 771-A, reg. br. 14/3.

Poslije mjesec dana provednih u dejstvima na terenu, uočeno je da treba pojačati snage, naročito pred izbore koji su objavljeni da će se održati 11. novembra 1945, pa je u gonjenje četnika uključena i Artiljerijska brigada 4. divizije. Zadatak svih jedinica bio je obezbjeđenje biračkih mjesta i naroda koji treba da glasa. U vezi s tim, izdato je novo naređenje 26. oktobra 1945. o rasporedu jedinica.⁷⁸⁷

Aktivnost četničkih bandi se pojačavala kako su se približavali izbori.

Već od početka novembra četnici su razvili jaku političku i vojničku aktivnost. Po selima gdje su dolazile četničke grupice, prijetili su seljacima da će ih zaklati ako iziđu na izbore, a ženama da će ih ošišati. Rasturali su letke s prijetnjom organima narodnih vlasti i narodu da će ih pobiti ako budu izašli na izbore.

AVII. k. 772, reg. br. 4/4.

6. brigada:

Jedan bataljon na prostoriji Gornji Milanovac—Rudnik—Arandelovac—Kruševica—Lazarevac—Ljig.

Jedan bataljon Lajkovac—Slovac—Mionica—Ravna gora—Pranjani—Brezna—Takovo—Klatičevo.

Jedan bataljon Gornji Milanovac—čačak—Požega—Dobrinja—Pranjani—Gornji Milanovac.

Ceta automatičara: Gornji Milanovac—Klatičevo—Nakučani—Davidovica—Zagrade—Veliko Brdo—Pl. Rudnik—trig. 1159—Vrbava.

Ostale jedinice i ustanove u Gornjem Milanovcu.

8. brigada:

Jedan bataljon s izviđačkom četom brigade ušće Drine—Banja Koviljača uključeno.

Jedan bataljon isključno Banja Koviljača—uključno Ljubovija.

Jedan bataljon sa četom automatičara brigade isključno Ljubovija—uključno Bajina Bašta.

U Sapcu i Koceljevu po jedna streljačka četa, artiljerijske i minobacačke čete.

Po noći jedinice 8. brigade kontrolišu sva mjesta prelaza iz Bosne u Srbiju preko Drine (gazove, čamce, skele, splavove i mostove). Po danu postavljeni stalni osmatrači.

Istočna granica 8. brigade Vladimirci—Koceljeva—Pecka—Osečina.

11. brigada:

Jedan bataljon Arandelovac—Lazarevac—Obrenovac—Beograd—Ripanj—Mladenovac.

Jedan bataljon Zavlaka—Krupanj—Rujevac—Đurići—Donje Košlje—Gornje Košlje—Medvednik—Kik.

Jedan bataljon Trešnjica—Donje Košlje—Rogačica—Jelovnik—Kosjerić—Subjel—Družetić—Ravna gora—Mionica—Slovac.

Ostale snage 11. brigade u Valjevu.

Artiljerijska brigada:

Jedan divizion Lajkovac—Obrenovac—Novo Selo—Koceljevo—Valjevo.

Ostale snage u Valjevu.

Izviđačka četa 4. divizije u otkomandi:

Stab 4. divizije u Valjevu.

Noću 4/5. novembra u selu Pranjanima i selu Sljivicama kod rijeke Čemernice, takovski srez, prekinuta je telefonska linija u dužini od 150 metara. Presječen je telefonski stub. Sumnjalo se da su to učinili četnički jataci.

U Šapcu su uhvaćene 2 djevojke i jedan mladić i 2.000 štampanih četničkih letaka s pozivom da se ne izade na izbore.

Grupa 6. brigade naišla je 5. novembra u selu Pranjanima, zaselak Ridovi, u kući seljaka Radovana Jočevića na grupu četnika. U pucnjavi je poginuo domaćin i njegov sin, a četnici pobjegli.

Sve jedinice 4. divizije raspoređene su 7. novembra po vodovima i desetinama na biračka mjesta radi osiguranja biračkih mjesta 1 naroda koji dolazi na glasanje.

Četničke bande bile su nemoćne da napadnu biračka mjesta i da spriječe narodu dolazak na glasanje. Samo su noću 10/11. novembra, pripucavali iz daljine. Te noći ubili su i 3 odbornika: Simu Čulića u selu Bliženje, Dmitra Miličića u selu Kozlušiću i Lazu Davidovića u selu Kotešnjici.

Četnička banda napala je i predsjednika biračke komisije u selu Sedlarima noću 10/11. novembra, ali ih je on vatrom iz automata rastjerao.

Odmah poslije izbora četnička aktivnost naglo je splasnula. Stab 4. divizije naređuje svim jedinicama najveću aktivnost da se četničke bande do kraja unište. To je bilo moguće, jer je otkriven najveći broj četničkih jataka, na koje su se oni još jedino oslanjali. Mnogi četnički jataci su i sami otkrivali četnike, a neki su bili pod stalnom danonoćnom kontrolom, tako da su, ne znajući da ih osmatraju borbene grupe, dovodile ih do četničkih baza, poslije čega su bili likvidirani.

Do kraja 1945. ubijena su 173 četnika, uhvaćeno ih je 58, a predalo ih se oko 60, što miliciji a što jedinicama 4. divizije.

Od dana formiranja, do 15. maja 1945. godine, 4. divizija nanijela je neprijatelju gubitke: 32.165 poginulih, 21.144 ranjena i 12.994 zarobljena vojnika i oficira — Nijemaca, ustaša, domobrana, četnika, žandarma, folksdojčera i dr.

U istom periodu 4. divizija izgubila je: 3.437 poginulih, 5.156 ranjenih boraca i rukovodilaca i 152 nestala borca.

U istom periodu zaplijenjeno je: 25.535 pušaka, 1.401 puškomitraljez, 250 teških mitraljeza, 189 teških minobacača, 184 topa i haubice, 685 automata, 36 flakova, 156 lakih minobacača, 884 pištolja, 2 laka mitraljeza, jedan Drotivavionski mitraljez, 10 tenkova, 6 aviona, 25 ručnih bacača, 28 tromblonskih pušaka, 122 kamiona, 25 automobila, 76 motocikla, 89 bicikla, 19 radio-stanica, 24 telefonske centrale, 152 telefonska aparata, 3 dogleda, 7 raketnih pištolja, 2 minodetektora, 200 raketa za signalni pištolj, 80 kilometara tele-

fenskog kabla, 300 noževa, 120 fišeklija, 15 nagaznih mina, 10 pisanih mašina, 1.626 konja, 29 sedala, 75 konjskih oprema, 10 samara, 696 zaprežnih kola, 5 kara za municiju, 8 radiofona, 9.000.000 metaka puščane municije, 18.182 granate za topove i haubice, 8.746 mina za minobacače, 116 tromblona, 34 sanduka eksploziva, 800 metaka za flakove, 59 vagona municije, 11 vagona žita, 30.000 lira (ital. okupacioni novac) 8.102.000 kuna (novac tzv. NDH), 14.000 nedičevih dinara (novac u okupacionoj Srbiji), 2 četnička arhiva, 2 pontonska mosta, 10 gumenih čamaca, 5.035 ručnih bombi, 6 vagona duhana, 6 vagona šećera, 3 vagona masti, 3 vagona sanitetskog materijala, 3 vagona soli, 3 vagona jaja, magacin hrane, 6 vagona građevinskog materijala, 200 željezničkih vagona spaseno od uništenja, 24 traktora, 10 vagona razne vojničke opreme, 87.000 litara benzina, 6.000 komada odjeće, obuće, ranaca, torbica, cerada, šatorskih krila i 3 njemačke pukovske zastave.

Uništeno je: 3 aviona, 28 tenkova, 11 topova, 8 haubica, 2 minobacača, 15 pušaka, 6 puškomitraljeza, jedna borna kola, 1.500 bunkera i rovova srušeno i spaljeno, 281 kamion, 10 automobila, 6 motocikla, 30 bicikla, 36 lokomotiva, 184 vagona, iskidano 129 kilometara pruge, istrzano 100 km telefonskih linija, porušeno 30 mostova, jedna radio-stanica, 7 oklopnih vozova, 142 ubijena konja i 53 zaprežna kola.

ZAKLJUČAK

Na sjeverozapadnom dijelu Bosanske krajine narodi Srbi, Muslimani, Hrvati i oko 200 doseljenih Slovenaca, te narodnosti Poljaci, Česi i Ukrijinci, pod rukovodstvom KPJ, stupili su od prvih julskih dana ustanka 1941. u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. U toj zajedničkoj borbi izgrađivalo se bratstvo i jedinstvo i 4. divizija je sve vrijeme rata bila nosilac i tumač bratstva i jedinstva među našim narodima i narodnostima.

ZATO ONA S PUNIM PRAVOM NOSI IME DIVIZIJE BRATSTVA I JEDINSTVA.

Od prvog dana borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika narodi i narodnosti Bosanske krajine ispoljili su veliku hrabrost, upornost i ratnu vještinu uništavanjem neprijatelja svugdje i na svakom mjestu. To najbolje pokazuju rezultati njenog borbenog puta.

Na matičnim područjima 4. divizije: Kozari, Podgrmeču, Bihaću, Cazinu, sjeverozapadnom dijelu sektora Banjaluke, uključujući i sam grad, u žestokim borbama od jula 1941. do kraja 1942. godine pobjedama nad neprijateljima, zaplijenjeno je toliko oružja i ratne opreme, da je tim sredstvima naoružano 5 brigada i to: 1, 2, 5, 6. i 8. krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada. Od tih brigada 1. krajiška brigada ušla je u sastav 5. krajiške NOU divizije a ostale 4 brigade formirale su 4. krajišku NOU diviziju.

Prema tome 4. krajiška NOU divizija nastala je kroz borbu naroda i narodnosti sjeverozapadnog dijela teritorije Bosanske kraji-

ne, sem, 1.200 Talijana i 4.200 Nijemaca koji su, također, živjeli na toj teritoriji, ali koji su se uključili na stranu okupatora, te njihovih slugu domaćih izdajnika — ustaša i četnika.

U februaru 1943. godine formirana je 12. krajiška NOU brigada koja je ušla u sastav 4. divizije, tako da je ova velika krajiška divizija februara i marta imala u svom sastavu 5 brigada.

Štab 4. divizije od proljeća 1943. godine formira nove partizanske odrede koji brzo prerastaju u nove brigade. Istovremeno, 4. divizija izdvaja iz svog sastava 5. i 12. brigadu od kojih je formirana 11. krajiška NOU divizija. U aprilu 1943. godine izdvojena je iz sastava 4. divizije 2. krajiška NOU brigada koja je ušla u sastav 5. krajiške NOU divizije, a kada je u maju 1943. izdvojena 2. brigada iz sastava 5. divizije, tada Štab 4. divizije upućuje za popunu 5. divizije 2 bataljona 6. brigade.

U avgustu 1943. godine Vrhovni komandant NOV i POJ formirao je od Ribničkog NOP odreda 4. divizije, 13. krajišku NOU brigadu, koja je, oko mjesec dana, vodila borbe u sastavu 4. divizije, a potom ušla u sastav 10. krajiške NOU divizije.

U martu 1944. od Sanskog odreda 4. divizije, formirana je 15. krajiška brigada. Do tada je Sanski odred bio u sastavu 4. divizije. Novoformirana brigada ušla je u sastav 39. krajiške divizije. Iste godine, 1. oktobra, od Kozarske grupe odreda formirana je 20. krajiška brigada, koja je ušla u sastav 39. krajiške divizije.

Prema tome, 4. divizija je bila matična divizija za 11. i 39. krajišku diviziju, a u odnosu na brigade, matična za 2, 5, 6, 8, 11, 12, 13, 15. i 20. brigadu. Samo 10. krajiška brigada, koja je duže vrijeme bila u sastavu 4. divizije, nije bila matična. Njena matična područja su Drvar i Bosansko Grahovo.

Ukupno u sastavu 4. divizije borilo se 12 brigada, računajući i 7. brigadu 10. divizije u borbama kod Travnika i Busovače, kao i 18. brigadu 53. divizije u borbama kod Zenice.

Pored formiranja 9 brigada, 4. divizija uputila je za popunu 1. proleterske divizije 1.150 boraca, sa svom ratnom opremom i naoružanjem, a i 850 boraca Štabu 5. korpusa za popunu artiljerijskih, inženjerijskih i drugih jedinica, kao i za obezbjeđenje štabova, ustanova NOP-a i aerodroma.

Prema autentičnim podacima u 4. diviziji borilo se oko 30.000 boraca, od kojih je 3.437 poginulo, 5.156 ranjeno, 152 nestala i zbog smrzavanja ispalo iz stroja 700 boraca.

Od dana formiranja 4. divizija vodila je borbu prosječno protiv 60.000 neprijateljevih vojnika, a u pojedinim periodima, taj broj je bio i mnogi veći.

S A D R Ź A J

Prvi dio

	Strana
NARODNOOSLOBODILACKI POKRET U BOSANSKOJ KRAJINI DO FORMIRANJA 4. KRAJIŠKE DIVIZIJE — — — — —	5
OKUPACIJA, PODJELA ZEMLJE I PRIPREME KPJ ZA ORUŽANU BORBU — — — — —	5
Situacija u Evropi do okupacije Kraljevine Jugoslavije — — — —	5
Aprilski rat — — — — —	6
Podjela Kraljevine Jugoslavije i stvaranje tzv. Nezavisne Države Hrvatske — — — — —	7
Pripreme za oružanu borbu — — — — —	8
USTANAK I FORMIRANJE PRVIH PARTIZANSKIH ODREDA I BRIGADA — — — — —	10

Drugi dio

FORMIRANJE I BORBENA DEJSTVA 4. KRAJIŠKE DIVIZIJE (novembar—decembar 1942) — — — — —	21
Formiranje prvih divizija i korpusa i oslobođenje Bihaća — — — —	21
PRVA OPERACIJA 4. DIVIZIJE — LIKVIDACIJA LINIJE <i>JUGOZAPAD</i>	24
NAPAD NA NEPRIJATELJA U BOSANSKOM <i>NOVOM</i> — — — —	37
NAPAD NA NEPRIJATELJA U SANSKOM MOSTU — — — — —	45
Rad partijske organizacije — — — — —	52
Organi vojnopozadinskih vlasti — — — — —	53
Smotra 4. divizije u Jasenicama — — — — —	54

Treći dio

<u>BORBENE DIVIZIJE ZA VRIJEME NEPRIJATELJEVE OFANZIVE</u> <i>VAJS</i> — — — — —	59
Vojno-politička situacija — — — — —	59
Plan neprijatelja za ofanzivu — — — — —	60
Plan Vrhovnog štaba za odbranu slobodne teritorije — početni razmještaj i manevar jedinicama — — — — —	62
POČETAK OFANZIVE — BORBE OD 20. DO 27. JANUARA — — —	67
Raspored za odbranu 1, 6. i 8. brigade — — — — —	67
BORBE OD 27. JANUARA DO 10. MARTA — — — — —	73

Prvi sastanak Divizijskog komiteta	— — — — — — — — — —	80
Formiranje novih brigada i divizija	— — — — — — — — — —	89
SITUACIJA U BOSANSKOJ KRAJINI U MARTU I APRILU 1943.	—	95
Nijemci ojačavaju kontrolu teritorije i pravaca	— — — — — — — —	95
Stanje NOP-a na području Podgrmeča, Kozare, Bihaća i Cazinske krajine		97
Stanje u jedinicama 4. divizije	— — — — — — — — — —	98
Borbe u martu i prvoj polovini aprila	— — — — — — — — — —	99
NOVA OFANZIVA NA TERITORIJU BOSANSKE KRAJINE	— — —	107

Četvrti dio

DEJSTVA DIVIZIJE U LJETO 1943.	— — — — — — — — — —	125
BORBE PROTIV ČETNIČKIH KORPUSA NA MANJAČI I DINARI	—	125
BORBE PROTIV NIJEMACA U DALMACIJI	— — — — — — — — — —	125
Situacija krajem maja 1943.	— — — — — — — — — —	125
Određivanje operativnih područja divizija	— — — — — — — — — —	127
Borbena dejstva jedinica 4. divizije u junu	— — — — — — — — — —	128
Borbe u toku jula	— — — — — — — — — —	1 ³³
Borbe sa četnicima na Tičevu 24. jula	— — — — — — — — — —	137
Nova organizacija odnosa i postavljenja u 4. diviziji	— — — — — — — — — —	140
Novi razmještaj neprijateljevih jedinica	— — — — — — — — — —	141
Akcija glavnih snaga 4. divizije na Manjači i kod Mrkonjić-Grada	— —	143
Formiranje novih brigada i odreda	— — — — — — — — — —	149
Nastavak borbi — prva polovina septembra	— — — — — — — — — —	154
Borbe u Dalmaciji	— — — — — — — — — —	159

Peti dio

BORBE U JESENJEM PERIODU 1943. ZA PRIPREME I ODRŽAVANJE II ZASJEDANJA AVNOJ-a	— — — — — — — — — —	167
Vojno-politička situacija krajem septembra 1943.	— — — — — — — — — —	16 ⁷
Borbena dejstva u oktobru 1943.	— — — — — — — — — —	168
Oslobođenje Bosanske Dubice	— — — — — — — — — —	1 ⁷²
Oslobođenje Sanskog Mosta	— — — — — — — — — —	175
Reagovanje Nijemaca zbog pada Sanskog Mosta	— — — — — — — — — —	181
Rad obavještajne službe	— — — — — — — — — —	186
Organizacija vojnopoziadinskih vlasti i nova postavljenja u jedinicama	—	191
Borbena dejstva u novembru 1943.	— — — — — — — — — —	193
Borba u decembru 1943.	— — — — — — — — — —	202
Slamanje neprijateljeve operacije <i>RISTOV</i>	— — — — — — — — — —	208
Rezultati borbi 4. divizije u zadnjem tromjesečju 1943.	— — — — — — — — — —	215
Rezultati borbi 4. divizije od dana formiranja do kraja 1943.	— — —	215
Doprinos 4. narodnooslobodilačke udarne divizije jačanju NOB Jugoslavije	— — — — — — — — — —	216

Sesti dio

UCESĆE 4. DIVIZIJE U PRVOJ BANJALUČKOJ OPERACIJI	— —	219
Početak napada i borbe u Banjaluci	— — — — — — — —	225
Značaj prve banjalučke operacije	— — — — — — — —	238

Sedmi dio

BORBENA DEJSTVA ZIMA — PROLJEĆE 1944.	— — — — — — —	241
Neuspjeh nove njemačke ofanzive na Kozaru	— — — — — — —	241
Promjene u boračkom sastavu 4. divizije	— — — — — — —	243
Kulturno-prosvetni rad i vojnostručno uzdizanje	— — — — — — —	245
Borbena aktivnost do sredine februara 1944.	— — — — — — —	246
Novi razmještaj neprijateljevih snaga i formiranje neprijateljevih milicija	— — — — — — —	250
Dejstva jedinica do aprila 1944.	— — — — — — —	254
Dejstva 4. divizije do maja 1944.	— — — — — — —	260
Rezultati borbi u zimu i proljeće 1944.	— — — — — — —	265
RAZBIJANJE NEPRIJATELJEVOG VAZDUŠNODESANTNOG NAPADA NA VRHOVNI ŠTAB	— — — — — — —	265

Osmi dio

BORBENA DEJSTVA U LJETO 1944.	— — — — — — —	287
Organizaciono i kadrovsko jačanje jedinica i službi — političko i vojnostručno uzdizanje	— — — — — — —	303
Borbe u avgustu 1944.	— — — — — — —	310
RAZBIJANJE NEPRIJATELJA U DONJIM TOKOVIMA SANE I VRBASA	— — — — — — —	314
Oslobodenje Prijedora	— — — — — — —	316
Druga banjalučka operacija	— — — — — — —	324
Tok i rezultati borbi u drugoj banjalučkoj operaciji	— — — — — — —	327

Deveti dio

DIVIZIJA NA BORBENOM ZADATKU U DOLINI RIJEKE BOSNE	—	333
Situacija na Balkanu, septembar—oktobar 1944.	— — — — — — —	333
Oslobodenje Travnika i doline rijeke Lašve	— — — — — — —	337
Popuna jedinica, partijsko-politički rad, dalje organizaciono jačanje i stručno osposobljavanje sastava jedinica 4. divizije	— — — — — — —	344
Borbe u novembru 1944.	— — — — — — —	347
Pokušaj neprijatelja da prodre prema Travniku decembra 1944.	— — — — — — —	352
Dalje organizaciono jačanje 4. divizije	— — — — — — —	358
Formiranje Udarne grupe bataljona	— — — — — — —	360
'Partijsko savjetovanje komunista 4. divizije u decembru 1944.	— — — — — — —	361
RAZBIJANJE NJEMAČKE OPERACIJE <i>LAVINA</i>	— — — — — — —	362
Prodor <i>njemačke 104. lovačke</i> divizije u Travnik	— — — — — — —	376
DRUGO I KONAČNO OSLOBOĐENJE TRAVNIKA	— — — — — — —	384
Dejstva Udarne grupe bataljona	— — — — — — —	394

Deseti dio

OSLOBOĐENJE SARAJEVA I ZENICE	—	—	—	—	—	—	—	—	—	397
Oslobođenje Sarajeva	—	—	—	—	—	—	—	—	—	398
Oslobođenje Busovače i Zenice	—	—	—	—	—	—	—	—	—	403

Jedanaesti dio

ČETVRTA DIVIZIJA U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	409	
Oslobođenje Karlovca	—	—	—	—	—	—	•	—	—	—	•	409
Formiranje Artiljerijske brigade 4. divizije	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	416
Četvrta divizija u brežičko-krškoj operaciji	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	419
POSLIJERATNI BORBENI ZADACI	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	423
Na borbenom zadatku u Dalmaciji	—	—	—	—	—	—	—	—	—	•	—	423
Mirnodopski razmještaj 4. divizije u Srbiji i uništenje ostataka kontra-revolucije	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	424
ZAKLJUČAK	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	431